

MEDIÁLNE ŠTÚDIÁ: K STAVU A PERSPEKTÍVAM JEDNEJ AKADEMICKÉJ (NE-)DISCIPLÍNY

Michal Bočák

Abstrakt

Mediálne štúdiá pre ich multidisciplinárne/multiparadigmatické základy sotva možno považovať za klasickú disciplínu. Na „nedisciplinovaný“ charakter tohto výskumného poľa pritom možno nazerať ako na obmedzenie (najmä z hľadiska pragmaticky výhodnej akademickej inštitucionalizácie). Transdisciplinárna (postdisciplinárna) povaha však zároveň zväčšuje kreatívny potenciál síce neľahkého, no komplexného vedeckého skúmania médií/mediality. Štúdiá, vychádzajúc zo stručnej charakteristiky vzniku a vývoja mediálnych štúdií, z viacerých hľadísk reflektuje súčasný stav i perspektívy odboru.

Kľúčové slová

mediálne štúdiá – vedný odbor – disciplína – inštitucionalizácia

V štúdií, s odkazmi na staršie i aktuálne reflexie charakteru mediálnych štúdií, rozoberiem vybrané komplikácie odboru identifikované a rozdiskutované ako globálne, tak aj (viac či menej intenzívne) v našom, t. j. slovenskom, resp. česko-slovenskom prostredí. Neisté pomery v odbore, ktoré už dlhšie reflektuje svetová teória, sú problémami, s ktorými sa stretávame, resp. budeme stretávať aj na Slovensku; týkajú sa každého pracoviska, azda dokonca prekračujú hranice mediálnych štúdií a dotýkajú sa mnohých iných vied podobných charakteristík.

Napriek tomu, že sa budem snažiť aspoň trochu prispieť k sprehľadňovaniu premýšľania o komplikovanom (a u nás zatiaľ nie veľmi reflektovanom) vývine mediálnych štúdií, istá miera nedisciplinovanosti, nekonzistentnosti, naznačená už v názve textu, je nevyhnutná – vyplýva totiž z povahy situácie, ktorou sa chystám zaoberať. Text som si tiež, vzhľadom na zameranie vedeckého seminára, na ktorom boli jeho tézy prezentované,¹ dovolil koncipovať voľnejšie, úvahovo – mojím zámerom nie je ponúknuť jednoznačné závery, ale skôr podnietiť ďalšie uvažovanie, predostrieť argumenty na širšiu odbornú debatu.

¹ Išlo o jubilejný vedecký seminár *Médiá a text 4* s podtitulom *15 rokov štúdiá médií v Prešove*, ktorý sa uskutočnil 4. 12. 2012 na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. V prezentácii som sa pôvodne zaoberal aj súvislosťami akademickej inštitucionalizácie mediálnych štúdií (sú nielen vedným, lež i študijným odborom), tej som sa však napokon rozhodol venovať samostatnú prácu a v texte tejto štúdie som sa dominantne zameril na inštitucionalizáciu vedeckú. Samozrejme, vedecký vývin odboru s jeho akademickým (univerzitným) ukotvovaním súvisí, a tak sa i o druhom rozmere na patričných miestach zmieňujem aspoň zopár nevyhnutnými poznámkami.

SPĚĚ KU KOREŇOM: ZDROJE MEDIÁLNYCH ŠTÚDIÍ

Otázky o stave a pozícii odboru sa, prirodzene, objavujú aspoň raz za čas v každej oblasti vedeckého bádania. Interpretácia súčasnosti akéhokoľvek vedného odboru nie je mysliteľná bez pohľadu do minulosti, a tak na úvod vyjdem z aspoň stručného náčrtu vývinu mediálnych štúdií.

Viacero zdrojov sa zhoduje, že mediálne štúdiá sa začali objavovať na akademickej pôde v ucelenejšej podobe približne v 60. až 70. rokoch 20. storočia, keď dochádzalo k prepájaniu dovtedy dominujúceho sociálnovedného skúmania médií (osobitne jeho staršej pozitivistickej paradigmy) s interpretatívne zameraným humanitnovedným pohľadom na ľudskú (a teda aj masovú) komunikáciu (podrobnejšie napr. Bočák, 2006; tam aj relevantné zdroje, napr. Gerbner – Schramm, 1989). Zapojením *humanities* do štúdia médií a komunikácie sa začala kryštalizovať nová, teoreticko-metodologicky komplexná (zatiaľ myslené vo faktickom, nie v hodnotiacom význame pojmu) vedecká oblasť, ktorá bola a dosiaľ ostáva premiešavaním jednotlivých zdrojových disciplín a paradigiem významne poznačená; čo je zásadná téza, ktorá bude sprevádzať ďalšie úvahy v tejto stati.

V európskom prostredí, presnejšie vo Veľkej Británii, sa v 70. rokoch ako názov novovytvoreného odboru začalo používať označenie *Mass Media Studies* (masmediálne štúdiá), neskôr *Media Studies* (mediálne štúdiá), zatiaľ čo v USA sa uprednostnilo významovo širšie spojenie *Communication Studies* (komunikačné štúdiá), resp. kondenzované *Communications*.²

Ustálený a naprieč Európou postupne zdieľaný názov odboru zarezonoval o dve desaťročia neskôr, v čase ponovembrového zrodu/importu odboru,³ aj u nás, hoci najskôr v pôvodnej podobe zdôrazňujúcej masovosť (v predpone adjektíva *mas-*). Navyše, miesto vtedy v slovenčine akosi neorganicky pôsobiaceho výrazu *štúdiá*, používaného v mnohých oblastiach dnes už systémovo ako preklad anglického *studies*,⁴ sa v názve odboru uprednostnil termín *komunikácia*. K jasnejšiemu a náležitému odlíšeniu konceptov *masmediálne štúdiá* – *masme-*

² Napriek rozdielom názvov sa výskum v Európe a v USA rozvíjal v mnohom podobne (a, pochopiteľne, i v transatlantickej a širšej globálnej kooperácii).

³ Na Slovensku jestvovala tradícia výskumu médií na poli teórie žurnalistiky, ibaže domáci pendant štúdia médií sa ukázal ako príliš úzko zameraný (podobne ako je žurnalistika iba časťou mediálnej produkcie). Nemožno tak jednoznačne povedať, že by sa k nám s novým „mediálnym“ názvom importoval výskum dosiaľ nereálny, ale skôr možnosť nahliadať na vybrané javy zo širšej perspektívy. Pravdaže, z konštruktivistického pohľadu ide o kompletnú zmenu situácie.

⁴ Porov. napr. angl. *cultural studies* (kulturálne štúdiá) či *gender studies* (genderové/rodové štúdiá).

diálna komunikácia došlo približne po roku 2000, čo sa prejavilo aj v názve odboru.⁵

V ďalších rokoch sa na základe zmeny samotného objektu štúdia – od *masmédií* sa presmerúva výskumná pozornosť k *mediám* v najširšom zmysle, resp. k medialite ako fundamentálnemu aspektu kultúry – začala predpona *mas-* z názvov objektu štúdia i odboru vytrácať aj u nás. V Českej republike sa terminológia posunula už o čosi skôr, no i u nás sa už novšie termíny *mediálna komunikácia* a *mediálne štúdiá* (napr. v odborných publikáciách) objavujú pomerne bežne. Rozšírenie koncentrácie odboru aj mimo masových médií, napokon, jednoznačne a nevyhnutne reflektuje aktuálne posuny v mediasfére, kde sa pod vplyvom konvergenzie/syntézy kategórií/typov médií spochybňuje napr. už samotná možnosť jednoznačného určenia, či má skúmané médium vlastnosti média masového, alebo sa využíva skôr na komunikáciu individuálnu či skupinovú a pod.⁶

Za inštitucionálne predchodkyne mediálnych štúdií na Slovensku môžeme považovať novinovedu a neskôr žurnalistiku ako študijný odbor, resp. teóriu žurnalistiky ako (predovšetkým) vedný odbor – práve ony totiž u nás médiá, alebo spoň ich časť, skúmali primárne (porov. aj pozn. 3).⁷

Vo svetovom kontexte treba spomenúť i komunikačné štúdiá (ako už bolo zmienené, rozvíjané hlavne v USA) a kultúrne štúdiá (koreniace zas v Británii) ako dve výskumné odvetvia, ktoré sa zaoberajú podobnými a súvisiacimi, ak nie

⁵ Pod názvom *masmediálna komunikácia* som pôvodne začal masmediálne štúdiá v roku 2000 študovať i ja; k zmene došlo počas môjho vysokoškolského štúdia. Toto staršie pomenovanie je pritom najmä mimo akademickej pôdy stále silno vžitú, i keď vo vedeckej sfére ho považujem za nesystémové: výraz *masmediálna komunikácia* pomenúva objekt štúdia (vedného/študijného) odboru masmediálne štúdiá (analogicky, povedať napr., že študujem sociológiu, nie je to isté ako povedať, že študujem spoločnosť). Navyše, zdôrazňovanie komunikácie v názve odboru môže mať implicitný, a jednako zásadný význam (venovanie pozornosti väčšmi komunikácii ako sociálnemu procesu než médiám ako sociálnym inštitúciám), a teda i dosah na celkový charakter odboru.

⁶ Prosté konštatovanie rozšírenia záujmu na médiá/medialitu v širšom význame, zaiste, neznamená, že určité pracovisko svoj výskum rozširuje aj naozaj; napriek deklaráciám, masmédiá ostávajú preferovaným objektom záujmu, čo okrem paradigmatizácie vedy zrejme súvisí najmä s uplatniteľnosťou absolventov/iek študijných programov (ako poznamenáva Vilém Flusser, pozornosť výskumu a výučby je „deformovaná“ stanoveným profilom absolventa/ky – na médiá využiteľné v praxi; Flusser, 2002, s. 190).

⁷ Okrem reálnych historických väzieb skúmania médií na našom území (napr. Darro, 1991) to zrejme poukazuje aj na to, ktorá sféra médií bola u nás pred rokom 1989 považovaná za významnú – ako pre výskum (formatívna funkcia *prostriedkov masovej informácie a propagandy* v záujme socialistických cieľov), tak i pre praktickú výchovu potrebných „novinárskych kádrov“ (kontext napr. v Charvát, 1996).

priamo tými istými problémami ako štúdiá mediálne; pravda, mnohokrát z viac či menej odlišnej perspektívy a/alebo šírky.⁸ Rozlíšenie uvedených vedeckých a akademických sfér býva vskutku zložitá (podľa Graema Turnera ide o dôsledok paradigmatického eklekticizmu typického pre tieto odvetvia, ktorý rozoberám ďalej; Turner, 1998, s. 182): odbory, ba i samotné objekty ich štúdiá sú previazané/prepojené natoľko intenzívne, že diferencovať, kto pracuje na poli mediálnych, a kto kultúrnych či komunikačných štúdií, v bežnom uvažovaní často ani nemá väčší zmysel.

Mediálne štúdiá sa vo vzťahu k svojim koreňovým disciplinám môžu chápať ako priestor, kde sa doslova premiešavajú jednotlivé disciplinárne „suroviny“ – dostali sa do nich napr. vetvy sociologická, psychologická, sociálnopsychologická, politologická, žurnalistická (novinovedná), jazykovedná, literárnovedná, filmovedná, estetická atď. (podrobne a názorne napr. Volek, 2003; porov. aj Craig, 1999). Navyše, ani o tradičnejších vedách s dlhšou históriou, ktoré v mnohom fungovali a stále fungujú ako konceptuálne a metodologické zdroje štúdiá médií, nemôžeme uvažovať ako o homogénnych disciplínach; aj v nich badať viacero nezriedka až protichodných paradigmatických prúdov, čo má za následok až trieštenie samotných pôvodných disciplín. Nielen so svojimi vlastnými, špecifickými ťažkosťami, z ktorých niektoré opisujem ďalej, ale už s uvedenou paradigmatickou nejednotnosťou zdrojov sa musia mediálne štúdiá priebežne vyrovnávať (porov. Bočák, 2006, s. 236). Keďže (v súčasnosti svojbytný) odbor postupne vzniká na základoch natoľko rozmanitých tradícií, je, myslím, logické, ak so svojim mnohozdrojovým vývinom dodnes nie je naplno vyrovnaný.

HLADANIE IDENTITY ODBORU: O INŠTITUCIONALIZÁCIÍ MEDIÁLNYCH ŠTÚDIÍ

Ako už bolo načrtnuté, štúdium médií má z globálnej, ba i národných perspektív rôzne podoby a rôzne histórie, napospol nekonzistentné, niekedy výslovne protichodné. Avšak aj na týchto v princípe neistých základoch sa dlhodobu objavujú snahy o vnútornú integráciu mediálnych štúdií, ako aj o ich vymedzenie navonok, vo vzťahu k iným vedám.

Na jednej strane, jasná odborová sebadefinícia, spočívajúca, okrem iného, v jednoznačnom vymedzení objektu a metód štúdiá, môže byť prospešná pre výskumníkov/čky, ktorí/é v odbore pracujú – prosto povedané, ľudia tak vedia, čo a ako majú robiť. Ďalší rozmer integrácie je pragmatický: zabezpečuje bez-

⁸ Ich konkrétne zorné uhly, a teda aj ťažiskové objekty štúdiá (komunikácia/médiá/kultúra), sú akcentované už samotnými názvami.

problémovú (alebo aspoň menej problematickú) existenciu na vedecko-akademickom poli, keďže „[ú]radníci/čky spravujúci/e univerzitné rozpočty sa na odbor, ktorý zlyháva pri predkladaní zrozumiteľného obrazu seba samého, právom pozerajú s nedôverou“ (Chaffee, in Rogers – Chaffee, 1993, s. 129).⁹

Kategorické, „disciplinované“ vyhraňovanie sa, je však dôsledkom modernistického (meta)diskurzu vedy, ktorý pod vplyvom postmodernistického myslenia nie je akceptovateľný so všetkou samozrejmosťou. Rovnako môže byť (príliš) striktná sebadefinícia, z pohľadu schopnosti vedného odboru komplexne interpretovať analyzované fenomény, priveľmi obmedzujúca, ako nás učia novšie, inter- či transdisciplinárne vedecké prístupy.

Trans-, inter- ... disciplinarita?

Vo svojich dávnejších úvahách o podobách „disciplinácie“ uplatňovaných v súčasných mediálnych štúdiách (Bočák, 2008) som uviedol, že mediálne štúdiá smerujú (resp. majú tendenciu smerovať) k transdisciplinarite,¹⁰ t. j. k (potenciálne) tvorivému rozpúšťaniu hraníc medzi jednotlivými tradične vymedzovanými vednými odbormi v snahe o dosahovanie čo najucelenejšieho pohľadu na objekt vlastného skúmania.¹¹

Transdisciplinaritu rozhodne chápem ako optimálnu epistemologickú perspektívu; ako opisuje Steven Brown (1997, s. 87), transdisciplinárny model vedeckého bádania vychádza z presvedčenia, že ak nie je „rozkúskovaná“ realita, ktorú sa snažíme spoznať, nemali by sme ju „štiepiť“ pri svojom skúmaní. Lenže „parcelácia“ objektu je zároveň väčšinou pragmaticky nevyhnutná: realizovať výskum, ktorý by dokázal predkladať komplexné odpovede na výskumné otáz-

⁹ V podobnom duchu sa vyjadruje Joli Jensen: „Byť plne legitimizovanými v [...] akademickom prostredí znamená byť schopnými povedať, že sme členmi/kami koherentnej disciplíny študujúcej určitý súbor javov určitými metódami.“ (Jensen, 1993, s. 69) Práve tento externý tlak na odbor, podľa všetkého, prevažuje nad jeho vnútornou vedeckou sebadisciplináciou. (Koivisto – Thomas, 2008, cit. in Hjarvard, 2012, s. 30)

¹⁰ O „súčasnom posune [mediálnych štúdií] smerom k transdisciplinarite“ sa píše napr. na obálke (žiaľ, už menej explicitne vo vnútri) jednej z reprezentatívnych odborových publikácií *The SAGE Handbook of Media Studies* (Downing et al., 2004).

¹¹ V súvislosti s transdisciplinaritou sa skôr používa výraz *odbor* (angl. *field* by sa tu pokojne dalo adekvátne preložiť aj doslovne ako *pole*) než *disciplína*, evokujúca striktné zachovávanie tradície, „distribúciu poznania, ktoré je zviazané skôr historickej situácii než všeobjímajúcej filozofickej pravde“ (Schwarz, 2006, s. 19). Latinský zdroj slova *disciplinácia* odkazuje na žiaka/čku či nasledovníka/čku a významovo súvisí aj s *indoktrináciou*, teda so vštepovaním doktríny, t. j. uzavretého, vnútorne konzistentného učenia nasledovníkom/čkam (Shepherd, 1993, s. 83). K dištinkcii disciplína/odbor viac aj Nordenstreng, 2007.

ky, by chcel/a zrejme každý/á, no – zvlášť keď sme z rôznych dôvodov veľa rás nútení/é pracovať sami/é, vieme, že pristupovať k objektu svojho skúmania a interpretovať daný fenomén v jeho komplexite nie je ľahké, ba možno až nie je možné.

Aj preto sa, zdá sa, častejšie realizujú bádania interdisciplinárne, ktoré nespočívajú výlučne v tom, že by sa pohybovali na hraniciach menšieho počtu vied, ale skôr v tom, že (ešte stále) cítia potrebu tieto hranice strážiť, vymedzovať sa na ich základe (Brown, 1997); to transdisciplinarita nevyžaduje, ba priam zavrhuje. Súčasné zaujímanie viacerých (neobmedzeného množstva) perspektív je veľmi náročné, ak vôbec možné; ani orientovať sa v rôznych prístupoch k spoločnému fenoménu dnes už nemusí byť zďaleka jednoduché (napr. stačí, ak sa do skúmania nových literárnych foriem priberie technologický aspekt a sledovať každú zo „zložiek“ a, navyše, interpretovať ich dovedna, celostne, sa stáva mimoriadne namáhavé až nezvládnuteľné). Preto sa nazdávam, že aj keď by sme chceli postupovať komplexnejšie, často sklzávame k obozretnému pohybovaniu sa na hranici dvoch-troch disciplín (azda presnejšie dokonca len ich paradigiem). Opatrné inter-disciplinárne „výlety“ stále predstavujú „schodnejšie trasy“, na ktorých nás viac-menej bez prerušenia smerujú „značky“ etablovaných vied.

Doplníme, že (aspoň zdanlivo) býva spochybňovaná už samotná interdisciplinárizácia vedeckého bádania; napr. Jaromír Volek, Jan Jiráček a Barbara Köpplová (2006, s. 8 – 9) v úvodnej štúdii prvého čísla česko-slovenského odborového periodika *Mediální studia* označujú postmodernistické tiahnutie k interdisciplinárizácii za „trochu mytologizovanú snahu (ktorá nezriedka iba maskuje absenciu vlastnej témy a výskumnej stratégie)“. Pochopiteľne, vo vzťahu k tézám citovanej štúdie (rozoberajúcej práve viaczdrojový charakter odboru) výhrada autorského tímu nesmeruje ani tak proti samotnému prekračovaniu hraníc disciplín (to aj podľa nich predstavuje príležitosť interpretačnej celistvosti), ako skôr proti tomu, aby sa inter-/transdisciplinarita používali ako efektné, hoci prázdne odborové „zaklínadlá“ a aby tak zbytočne nenastoľovali atmosféru ohrozenia odboru jeho „rozplynutím sa“ v neurčitosti, v už „obsadenom“ priestore svojich odborových inšpirácií.¹²

¹² Mimochodom, ani vedecké práce, ktoré ponúkajú „koláž“ prístupov, nie sú nevyhnutne transdisciplinárne. Sama mnohosť totiž nie je rozhodujúca; dôležitejšia je schopnosť kreatívneho prepájania v snahe vyložiť podstatu analyzovaného fenoménu.

Neustále nadväzovanie na tradičné disciplíny a ďalšie (novšie) viac či menej súvisiace odbory, kooperácia; nie uzatváranie, lež zvyšovanie priepustnosti inter-disciplinárnych hraníc sa ukazujú byť veľmi v(ý)hodnými. Avšak myslím si, že tento model platí pre všetky odbory, ktoré v súčasnosti na akademickej pôde i mimo nej pôsobia: v dobe neskorej modernity či postmodernity sa skrátka nie je možné uzatvárať, uvažovať v rozmanitých súvislostiach je priam nevyhnutné.¹³

Rozptýlené na akademickej pôde

Pre transdisciplíny sú charakteristické nízka miera paradigmatizácie (a pravdupovediac už pýtanie sa, či má oná paradigmatizácia vlastne opodstatnenie), ako aj neurčité, fluidné ukotvenie na akademickej pôde.

V tomto zmysle pozíciu štúdia komunikácie a médií pregnantne charakterizuje John Peters slovami „súostrovie komunikácia“ (Peters, 1993, s. 133), poukazujúc tak na roztrúsenosť štúdia komunikácie na univerzitách, na fakt, že ak by aj na tej-ktorej škole existovali osobitné pracoviská zamerané výhradne na komunikáciu, i tak sa budú komunikácia a médiá študovať aj na ďalších pracoviskách – katedry sociológie, politológie, jazykovedy či kulturológie sú len niekoľkými príkladmi (porov. aj Herkman, 2008, s. 151). K súvislostiam štúdia médií rôznymi odbormi sa ešte vrátim v ďalšej kapitole.

Lahko tak dochádza k separátnemu skúmaniu médií, pri ktorom jednotlivé „strany“ o sebe nie sú navzájom informované (médiá sa často skúmajú doslovne na rôznych poschodiach tej istej budovy – niekedy bez toho, aby o tom tí/tie, ktorí/é výskum uskutočňujú, vedeli). Rizikom fragmentarizácie štúdia médií (a z toho plynúceho nesúladu vymedzení už základných konceptov) je, že ak nevieme, čomu sa v odbore venujú iní/é, je to

„akoby sme všetci/ky skúmali obrovského slona. Bez toho, aby sme si presne položili otázku [čo skúmame], sme schopní/é domnievať sa, že skúmame toho istého slona, pričom sa každý/á z nás v pokoji uchyluje k skúmaniu svojej časti. Každú chvíľu však narážame jeden/jedna do druhého/ej.“ (Dervin, 1993, s. 45)

¹³ Aj keď nateraz nebudem rozvíjať, jednako aspoň spomeniem koncept postdisciplinarity, vonkoncom považujúci rozdeľovanie vedy na pevne vymedzené odbory za prekonané. Na zástancov/kyne postdisciplinarity (v mnohých momentoch sa i mne zdá táto perspektíva vhodná, aj keď z pragmatického hľadiska, na ktoré narážam na viacerých miestach štúdie, utopická) pritom nie je vhodné nahliadať ako na teoreticko-metodologických/é anarchistov/ky – radšej ako na dôsledných/é konštruktivistov/ky, ktorí/é nás upozorňujú, že tak ako všetko okolo nás a v nás, tak i hranice vedných odborov sú v zásade konštruované.

I napriek tomu, že takáto existencia môže prinášať i výhody, z hľadiska akademického fungovania odborov je diskutabilná. Štruktúra univerzity si spravidla vyžaduje určité (aj doslovne fyzické) „zakotvenie“ odborov. Ak chceme budovať študijný program, je pravdepodobné, že nám viac bude vyhovovať existencia určitého pevného bodu (napr. katedry), okolo ktorého sa bude dané poznanie koncentrovať, rozvíjať. V mediálnych štúdiách, majúcich namierené do zóny transdisciplinarít, to ale môže vytvárať skôr obmedzenia. Niekedy sa zdá, že (akokoľvek dobre myslený – a aj zvonka vyžadovaný) pohyb v smere jasnej disciplinácie alebo paradigmatickej mediálnych štúdií môže byť kontraproduktívny: „Kreslenie hraníc okolo analýzy komunikácie v mene novej disciplíny malo opačný efekt, robiac ju zahľadenou do seba.“ (Deacon et al., 1999, s. 3)

Potomok bez úcty... či progresívne dieťa?

V začiatkoch štúdia médií sa, pravda, bolo ťažké ubrániť dojmu – a dodnes to tak môže pôsobiť –, že mediálne štúdiá na starších, zdrojových vedách prasto parazitovali. Do istej miery to tak mohlo fungovať pred niekoľkými desaťročiami, v čase, keď sa koncepty jednotlivých vied prvotne viac-menej mechanicky aplikovali na štúdium médií. No keďže odbor i samotné médiá sa dynamicky rozvíjajú, pre súčasné mediálne štúdiá je typický nielen rozvoj „vlastnej“ teórie a metód, ale dokonca aj potenciál spätného obohacovania jednotlivých zdrojových disciplín.

Práve so zrodom odboru, ktorý sa snaží analyzovať médiá v najširšom kontexte, zvažujúc všetky ich dimenzie, sa občas ukazujú slabiny niektorých tradičných vied, ktoré analyzujú iba určitú časť fungovania médií (napr. jazykovú, sociálnu či technologickú stránku), resp. sa médiám venujú výlučne z istého hľadiska, takže výsledky takto realizovaného výskumu napokon nemusia mať potrebnú relevanciu.¹⁴

¹⁴ Ako v diskusii k môjmu príspevku upozornila Daniela Slančová, aj samotné tradičnejšie, ukotvenejšie vedy sa vyvíjajú. Napr. lingvistika prinajmenšom po komunikačno-pragmatickom obrate smeruje k širokej kontextualizácii jazyka; jazyk v mnohých poňatiach dnes v lingvistike nadobúda skôr význam pojmu diskurz (resp. niektorého z chápaní diskurzu), a to so všetkými dôsledkami na skúmanie jazyka (tu porov. napr. Bočák, 2009, s. 119 – 121, 139 – 141). Zjednodušenia na spôsob „moderné, pokrokové“ mediálne štúdiá vs. „uzavreté, obmedzené, zastarané“ tradičnejšie disciplíny teda nie sú primerané, aj keď v niektorých situáciách (napr. na niektorých miestach tejto štúdie) sa im pri argumentácii nemožno úplne vyhnúť. Individuálne charakteristiky subjektov vedeckého bádania sú skrátka z princípu vždy o čosi voľnejšie než disciplinárne (disciplinujúce) vedecké paradigmy.

Médiám sa dnes venuje vskutku široká teoretická pozornosť; v mnohých oblastiach totiž temer nie je možné vyhnúť sa im.¹⁵ Ako píše Sonia Livingstone, výskum médií nie je možné obmedziť na jednu disciplínu, keďže už i samotné fenomény analyzované tradičnými disciplínami sú do veľkej miery mediatizované,¹⁶ t. j. transformované fungovaním médií: „čím významnejšími sa ony technologicky mediované (a iné) formy komunikácie stanú, zdanlivo legitimizujú dôležitosť nášho odboru, tým razantnejšie budú, naopak, deklarované všetkými ostatnými disciplínami,“ opodstatnene predvída autorka. (Livingstone, 2011, s. 1474)

Skutočnosť, že pre mediatizáciu objektov štúdia tradičnejších disciplín sa aj tieto vedy čoraz intenzívnejšie venujú médiám/medialite, však nie je sama osebe ohrozujúca, naopak – prinajmenšom z perspektívy transdisciplinariny ju hodno vnímať pozitívne. Súvisiaci problém vidno inde: keďže mediálne štúdiá nie sú všeobecne akceptované, tradičnejšie vedy z nich mnohokrát vôbec nečerpajú, hľadajúc vysvetlenia fungovania médií výhradne vo svojich vlastných rámcoch. Jednotlivé disciplíny, ktoré dnes médiá študujú (a z naznačenej povahy doby ich nie je málo), sa neobrcajú k mediálnym štúdiám v snahe hľadať odpovede či aspoň modely riešenia zložitých výskumných otázok (Livingstone, 2011, s. 1472). V situácii vedeckej nespolupráce tak, žiaľ, nie je výnimkou objavovanie už objaveného. Navyše, odráža sa to zrejme aj v asymetrii „priepustnosti“ hraníc komunikačných štúdií (pripomeňme, že v USA pod označenie spadá aj štúdium médií), ktorú na amerických univerzitách pozoruje Craig Calhoun: zatiaľ čo zamestnávanie absolventov/iek rôznych tradičných odborov na pracoviskách orientovaných na komunikáciu je pomerne bežné, absolventi/ky komunikačných odborov sa mimo „svojich“ pracovísk uplatňujú len zriedka (Calhoun, 2011, s. 1489).¹⁷

Reálne vzaté, bezmedzná odbornosť kohokoľvek „u tých druhých“ je, o tom som presvedčený, hodná uvaženia na oboch stranách. Ak možno zvonka pochybovať o (teoretickej, metodologickej) relevancii mediálnych štúdií, rovnako

¹⁵ Súvisí to aj s postupným rozšírením obsahu pojmu médiá – dnes je v mnohých odboroch podstatne širší ako pojem masové médiá. S tým je, medziiným, spojený pohyb od masmediálnych k mediálnym štúdiám, ktorý, dúfam, bude i u nás čoskoro reflektovaný aj na úrovni pomenovania odboru (už s tým pracujú názvy niektorých pracovísk i študijných programov).

¹⁶ K teórii mediatizácie bližšie napr. Bočák, 2012 (tam aj ďalšie zdroje).

¹⁷ To, samozrejme, neznamená, že by vo sfére komunikačných/mediálnych štúdií pracovali jedine „ľudia zvonka“. Podľa Stiga Hjarvarda – odvoláva sa napr. na prieskum v International Communication Association z roku 2005 – je dnes na rozdiel od zakladateľov/iek odboru väčšina ľudí v ňom pracujúcich jeho absolventmi/kami (Hjarvard, 2012, s. 30). K obdobným posunom postupne dochádza aj na Slovensku.

možno mieriť spochybňujúce otázky i opačným smerom; koniec koncov, bežne sa tak deje.¹⁸ Dodajme, že pre mnohé z výskumov médií realizovaných v rámci tradičných prístupov je okrem už spomenutého redukcionizmu (t. j. selektívnej analýzy určitých aspektov médií) typické aj ostantatívne odmietanie populárnych foriem médií (napr. časť filmovej vedy sa ešte stále „vyrovnáva“ s televíziou ako nositeľkou „pokleslých“ žánrov, časť literárnej vedy odmieta analyzovať populárnu literatúru a pod.). K nevyhnutnému opusteniu normativizmu v záujme analýzy masových foriem kultúry pritom v mediálnych/kulturálnych štúdiách došlo už v ich začiatkoch, prinajmenej v európskom (britskom) kontexte.¹⁹

ZÁVER (?)

Multidisciplinárne podložie mediálnych štúdií je jednou z podstatných príčin nejednoznačnosti ich študijnej a vedeckej inštitucionalizácie, a teda ich dosiaľ diskutabilnej pozície. Ani globálne, ani u nás ich nemôžeme považovať za akademicky naplno ukotvené, tobôž nie za vedecky paradigmatické. Práve preto je o mediálnych štúdiách vhodnejšie uvažovať skôr ako o nedisciplinovanom poli než ako o jednotnej disciplíne.

Vymedzenie jednotlivých odborov i charakter medziodborových vzťahov sú v princípe vždy neurčité. Miestami, zdá sa, prevažujú výhody paradigmatických monodisciplín (relatívna jednoduchosť sebadefinovania, prekryv vyme-

¹⁸ Zrejme ide o prejav istej rezistencie mediálnych štúdií voči „kolonializmu“ starších vied: rovnako ako sa reprezentanti/ky iných vied pozerajú na mediálne štúdiá, sa tí/tie, ktorí/é „robia“ mediálne štúdiá, veľa ráz pozerajú na tých/tie, ktorí/é médiá nemajú ako centrum svojho vedeckého záujmu, no výskumne sa im venujú (o vzájomnom nepochopení, či až pohrdaní svedčí napr. nejedna kuloárna debata na konferencii, na ktorej sa stretnú „mediálni“ a „nemediálni“). Diskurzívna konštrukcia kategórií sa vždy uskutočňuje prostredníctvom vymedzenia, na úkor Iného.

¹⁹ Ak vyzdvihujem komplexitu či normatívnu nepredpojatosť mediálnych štúdií, mienim ideálny stav; o takýchto kvalitách mnohých odborových publikácií na Slovensku si, žiaľ, dovoľím pochybovať. Príveľmi časté sú napr. plytko deskriptívne príspevky bez úsilia o kritickú reflexiu. Navyše, mnohé texty jednoducho realizujú „kritický“ prístup ako hodnotenie médií z určitej jasne normatívne vymedzenej perspektívy, čím sa veľmi často nedostávajú ani len za hranicu *common sense* (a potom sa ľudia môžu skutočne oprávnene pýtať, načo nám *take* „mediálne štúdiá“ sú). Aj keď nepochybujem o úprimnosti presvedčenia mnohých, ktorí/é o médiách takto uvažujú, hodnotiace uchopovanie médií je, to nemožno ignorovať, pre akademikov/čky aj pragmaticky prínosné: ľudovo sa postažovať a vydať to za „vedeckú“ štúdiu je pohodlné, navyše, dá sa tým bez námahy osloviť aj ľudí mimo akademickej pôdy, ktorí si na médiá radi „zafrflú“. Práve týmto hlasom – ktoré sa môžu/zvyknú v interpretácii médií myliť (!) – dávajú normatívne teórie pocit legitimacy. Nechcem tým povedať, že nemáme mať vlastný pohľad na médiá (to, napokon, zrejme ani nie je možné) a že tento pohľad nemôže byť negatívny; mne samému sa mnoho vecí na/v médiách nepáči. Ibaže ak sa mi aj niečo nepáči, neznamená to, že by som sa to nemal snažiť hlbšie interpretovať a zasaďovať do relevantného teoretického kontextu.

dzenia s požiadavkami manažmentov vedeckého výskumu a univerzitného vzdelávania, jednoznačnosť metód a pod.), inde zas vystupujú do popredia výhody inter-, trans- či postdisciplín. Prednosti jednej strany sú zväčša zároveň slabunami strany druhej, hoci interpretácia toho, čo konštituuje silnú stránku, a čo nie, je, prirodzene, relatívna.

Pokiaľ ide o disciplinaritu, zdá sa, že transdisciplinarita býva pre svoju komplikovanosť skôr deklarovaná než realizovaná. Bežnejšími sa dosiaľ javia byť interdisciplinárne modely skúmania, ktoré (neprestajne sa opierajúc o predstavu delimitácie disciplín) poskytujú pevnejšie opory a pre svoju širšiu prijateľnosť aspoň naoko nedeštabilizujú, nespochybnujú už i tak nie celkom akceptované štúdiom médií. Ostáva, pravdaže, hodné zvažovania, či možno (efektívne) bádať transdisciplinárne „na vlastnú päsť“ v takom širokom výskumnom poli, v ktorom sa priebežne rozširuje/upravuje, a teda nám neustále uniká už samotný význam pojmu médiá.

Wilbur Schramm pred vyše päťdesiatimi rokmi v známom citáte definoval výskum komunikácie ako „jednu z veľkých križovatiek, kadiaľ mnohí/é prechádzajú, no málokto tam zotrvá“ (Schramm, 1959, cit. in Hjarvard, 2012, s. 28). V istom zmysle to zrejme stále platí, avšak – aj vo svetle uvedeného – už nie je možné s istotou tvrdiť, že by šlo o stav negatívny. Domnievam sa, že moderný výskum komunikácie, médií, kultúry je priestorom, v ktorom sa zotrvať oplatí; lenže rovnako sa nič nedeje, ak sa niekto, kto médiá skúma systematicky a multiperspektívne, nedefinuje ako súčasť poľa.²⁰

Pohybujúc sa v evidentne komplikovanej atmosfére, ktorú som sa v texte pokúsil podrobnejšie rozanalyzovať, predsa len možno vysloviť aspoň jeden záver, ktorým som si nateraz istý: akokoľvek ostávajú súčasné mediálne štúdiá neorganizované, neparadigmatizované, ponúkajú možnosť komplexne a relevantne odpovedať na významné a zaujímavé otázky doby, čo je v každom prípade bádateľsky podmanivá úloha.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Bočák, Michal: Vývinové paralely komunikačných a mediálnych štúdií. In: Magál, Slavomír – Mistrík, Miloš (eds.): Masmédiálna komunikácia v interdisciplinárnom výskume. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2006, s. 235 – 237.

²⁰ Mimochodom, ak vyslovíme pochybnosti o potrebe disciplinácie, máme vôbec nárok čiukoľvek vedeckú disciplinovanosť vyžadovať?

- Bočák, Michal: Diskurz ako predmet transdisciplinárneho výskumu. In: Slančová, Daniela – Bočák, Michal – Žarnovská, Iveta (eds.): 3. študentská vedecká konferencia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2008, s. 526 – 537.
http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova2/pdf_doc/bocak.pdf [3. 12. 2012]
- Bočák, Michal: Diskurz: neurčitá cesta kultúrnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. *Kultura – média – komunikace*, 2009, 1, č. 1, s. 117 – 146.
- Bočák, Michal: Diskurz – koncept kritický: nerefektované riziká používania výrazu *mediálny diskurz*. *Jazyk a kultúra*, 2012, 3, č. 10.
http://www.ff.unipo.sk/jak/10_2012/bocak.pdf [3. 12. 2012]
- Brown, Steven D.: What is Transdisciplinarity? In: Višňovský, Emil – Bianchi, Gabriel (eds.): *Discourse – Intellectuals – Social Communication*. Bratislava: Veda 1997, s. 86 – 95.
- Calhoun, Craig: Communication as Social Science (and More). *International Journal of Communication*, 2011, 5, s. 1479 – 1496.
<http://ijoc.org/ojs/index.php/ijoc/article/download/1331/622> [3. 12. 2012]
- Craig, Robert T.: Communication Theory as a Field. *Communication Theory*. 1999, 9, č. 2, s. 119 – 161.
- Darmo, Jozef: *Z dejín vedy a výskumu žurnalistiky*. Bratislava: Novinársky študijný ústav 1991. 306 s.
- Deacon, David – Pickering, Michael – Golding, Peter – Murdock, Graham: *Researching Communications: A Practical Guide to Methods in Media and Cultural Analysis*. London: Arnold 1999. 427 s.
- Dervin, Brenda: Verbing Communication: Mandate for Disciplinary Invention. *Journal of Communication*, 1993, 43, č. 3, s. 45 – 54.
- Downing, John D. H. – McQuail, Denis – Schlesinger, Philip – Wartella, Ellen (eds.): *The SAGE Handbook of Media Studies*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE Publications 2004. 629 s.
- Flusser, Vilém: *Komunikológia*. Bratislava: Mediálny inštitút 2002. 256 s.
- Gerbner, George – Schramm, Wilbur: Communications, Study of. In: Barnouw, Erik – Gerbner, George – Schramm, Wilbur – Worth, Tobia L. – Gross, Larry (eds.): *International Encyclopedia of Communications*. 1. diel. New York – Oxford: Oxford University Press 1989, s. 358 – 368.
- Hjarvard, Stig: Doing the Right Thing: Media and Communication Studies in a Mediatized World. *Nordicom Review (Supplement)*, 2012, 33, č. 1, s. 27 – 34.
- Herkman, Juha: Current Trends in Media Research. *Nordicom Review*, 2008, 29, č. 1, s. 145 – 159. http://www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/264_herkman.pdf [3. 12. 2012]
- Charvát, Juraj: *Masová komunikácia*. Bratislava: [vl. náklad] 1996.
- Jensen, Joli: The Consequences of Vocabularies. *Journal of Communication*, 1993, 43, č. 3, s. 67 – 74.
- Kellner, Douglas: Communications vs. Cultural Studies: Overcoming the Divide. <http://www.uta.edu/huma/illuminations/kell4.htm> [10. 12. 2012]
- Levy, Mark R. – Gurevitch, Michael (eds.): *Defining Media Studies: Reflections on the Future of the Field*. Oxford University Press 1994. 446 s.
- Livingstone, Sonia: If Everything is Mediated, What is Distinctive About the Field of

- Communication? *International Journal of Communication*, 2011, 5, s. 1472 – 1475.
<http://ijoc.org/ojs/index.php/ijoc/article/download/1331/622> [3. 12. 2012]
- Mancini, Paolo: The Legitimacy Gap: A Problem of Mass Media Research in Europe and the United States. *Journal of Communication*, 1993, 43, č. 3, s. 100 – 109.
- Nordenstreng, Kaarle: Ferment in the Field: Notes on the Evolution of Communication Studies and Their Disciplinary Nature. *Javnost – The Public*, 2004, 11, č. 3, s. 5 – 18.
<http://javnost-thepublic.org/article/pdf/2004/3/1/> [18. 7. 2007]
- Nordenstreng, Kaarle: Discipline or Field? Soul-searching in Communication Research. *Nordicom Review*, 2007, 28, s. 211 – 222.
http://www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/248_248_nordenstreng1.pdf [17. 7. 2007]
- Peters, John Durham: Genealogical Notes on “The Field”. *Journal of Communication*, 1993, 43, č. 4, s. 132 – 139.
- Putnam, Linda L.: Shifting Voices, Oppositional Discourse, and New Visions for Communication Studies: 2000 ICA Presidential Address. *Journal of Communication*, 2001, 51, č. 1, s. 38 – 51.
- Rogers, Everett M. – Chaffee, Steven H.: The Past and the Future of Communication Study: Convergence or Divergence? *Journal of Communication*, 1993, 43, č. 4, s. 125 – 131.
- Shepherd, Gregory J.: Building a Discipline of Communication. *Journal of Communication*, 1993, 43, č. 3, s. 83 – 91.
- Schwarz, Bill: The “Poetics” of Communication. In: Curran, James – Morley, David (eds.): *Media and Cultural Theory*. London – New York: Routledge 2006, s. 19 – 29.
- Turner, Graeme: Media and Communication Studies. In: Reference Group for the Australian Academy of the Humanities: *Knowing Ourselves and Others: The Humanities in Australia into the 21st Century*. Vol. 2: *Discipline Surveys*. Canberra: Department of Employment, Education, Training and Youth Affairs 1998, s. 181 – 189.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=36BC1C56A28B7BA398E8026E58DA0782?doi=10.1.1.199.7251&rep=rep1&type=pdf> [4. 12. 2012]
- Volek, Jaromír: Mediální studia mezi kritikou ideologie a kritikou informace. In: Binková, Pavlína – Volek, Jaromír (eds.): *Média a realita 04: Sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky FSS MU Brno*. Brno: Masarykova univerzita 2003, s. 11 – 33.
- Volek, Jaromír – Jiráček, Jan – Köpplová, Barbara: Mediální studia: východiská a výzvy. *Mediální studia*, 2006, 1, č. 1, s. 8 – 20.

Media Studies: On State and Perspectives of an Academic (Un-)Discipline

Abstract

For their multidisciplinary/multiparadigmatic foundations, media studies can hardly be considered a classical discipline. The “undisciplined” nature of this research field can be seen as limiting (especially in terms of pragmatically convenient academic institutionalization). However, its transdisciplinary (postdisciplinary) nature also expands the creative potential of complicated but complex study of media/mediality. This study, based on the brief characteristics of origins and development of media studies, reflects the current state and prospects of the field from several different perspectives.

Keywords

media studies – scientific field – discipline – institutionalisation

Michal Bočák (1982) je odborným asistentom na Inštitúte slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Skúma maskulinitu a queer identity v médiách, (webové) porno a televízne spravodajstvo z perspektívy spravodajských formátov. Jeho výskum inšpirujú najmä kultúrne a mediálne štúdiá, gender a queer studies a analýza diskurzu.

Mgr. Michal Bočák, PhD.

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra 1
080 78 Prešov
Slovenská republika

michal.bocak@ff.unipo.sk

<http://michalbocak.weebly.com/>

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/michal-bocak>

Tento článok bol vytvorený realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.